

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Τμήμα Κοινωνιολογίας

Σεμινάριο: Κοινωνιολογία του Φασισμού

Διδάσκων: Καθηγητής Θανάσης Αλεξίου (a.alexiou@soc.aegean.gr)

Στο σεμινάριο αυτό θα εξετάσουμε τις κοινωνικές και ιστορικές παραμέτρους που ανέδειξαν και κατέστησαν το Φασισμό στη διάρκεια του Μεσοπολέμου κυρίαρχη πολιτική δύναμη τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ιταλία και αλλού. Στο επίκεντρο του μαθήματος θα είναι τόσο οι κοινωνικές-οικονομικές συνθήκες που προλείαναν το έδαφος (συγκεντροποίηση της παραγωγής, ανισομερής ανάπτυξη, ανεργία κ.λπ.) για την επικράτηση των φασιστικών κινημάτων όσο και οι ιδεολογικοί και πολιτικοί παράγοντες που ευνόησαν αυτή την εξέλιξη (κρίση του φιλελευθερισμού, οικονομική κρίση κ.λπ.).

Εντούτοις η δυναμική των φασιστικών κινημάτων δεν μπορεί να εξηγηθεί πειστικά αν δεν εξεταστεί η ίδια η κοινωνική τους βάση αλλά και οι λειτουργίες που εκ των πραγμάτων αυτά επιτέλεσαν. Επομένως η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στο Φασισμό και τις κοινωνικές τάξεις και πρωτίστως με την μικροαστική τάξη και τα αγροτικά στρώματα με υπόβαθρο πάντα την ηγεμονία του χρηματιστικού κεφαλαίου, συνιστά *sine qua non* για την ερμηνεία του φασιστικού φαινομένου. Αναλύοντας αυτή τη σχέση θα κατανοήσουμε την πληβειακή βάση και την «αντικαπιταλιστική» ρητορική του Φασισμού, καθώς και το αίτημα για την εθνική παλιγγενεσία και την παλινόρθωση της «Λαϊκής Κοινότητας» (*Völkische Gemeinschaft*).

Μέσα από την ανατομία του φασιστικού φαινομένου που θα βασίζεται εν πολλοίς στη συγκριτική προσέγγιση του Φασισμού θα επιχειρηθεί η μεθοδολογική διαφοροποίηση ανάμεσα στο Φασισμό, την ακροδεξιά και τα αυταρχικά καθεστώτα αλλά και η γενεαλογική σχέση ανάμεσα σε προφασιστικά, φασιστικά και μετα(νεο)φασιστικά μορφώματα.

Στόχοι του μαθήματος:

- η εξοικείωση με έναν αναστοχαστικό τρόπο σκέψης που θα καθιστά εφικτή την ιστορικοποίηση και τη θεωρητικοποίηση του φασισμού.
- η κατανόηση του φασισμού ως ιστορικού και κοινωνικού φαινομένου.
- η ανάδειξη της υφής και της μορφολογίας της ταξικής αντιπαράθεσης που «δίνει» φασιστικά κινήματα και κυρίως φασιστικά καθεστώτα.
- η κατανόηση της ενδοταξικής σύγκρουσης (γαιοκτήμονες/αστική τάξη) που καθιστά το φασισμό ιστορικά «αναπόφευκτο».
- η κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στο οικονομικό, το πολιτικό και το ιδεολογικό στοιχείο που ευνοεί την «αυτονόμηση» του πολιτικού (βοναπαρτισμός, «κράτος έκτατης ανάγκης» κ.ο.κ.).
- η ανάδειξη μιας μεθοδολογικής πρότασης που θα καθιστά εφικτή την διαφοροποίηση ανάμεσα στο φασισμό, τη στρατιωτική δικτατορία και το νεοφασισμό.
- η εξοικείωση με μια συγκριτική προσέγγιση του φασισμού ώστε να αναδεικνύονται οι κοινωνικές και ιστορικές ιδιαιτερότητες των κοινωνιών και των χωρών.

Συγγράμματα

- 1) Ν. Πουλαντζάς (2006), *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη με τον Φασισμό*, Αθήνα:Θεμέλιο.

- 2) Ε.Τραβέρσο (2013), *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Αξιολόγηση: Ενεργητική συμμετοχή, παρουσίαση και κατάθεση σεμιναριακής εργασίας.

Θεματικές ενότητες, σχολιασμός και ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Φασισμός: Θεωρίες και ορισμός

Μια τυπολογική-φαινομενολογική προσέγγιση του Φασισμού (Ε. Nolte) συναρμολογεί διάφορα στοιχεία στη βάση των αντι (αντιμαρξισμός, αντιφιλελευθερισμός, αντισημιτισμός κ.ά.) για να τον ορίσει μεταπολιτικά (ως υπέρβαση της «νεωτερικής» υπερβατικότητας). Αντίστοιχα μια ιδεοτυπική προσέγγιση του Φασισμού (R. Griffin) επιχειρεί να τον ορίσει, οριοθετώντας τον απέναντι στη ριζοσπαστική και άκρα δεξιά («φασιστικό ελάχιστο»), μέσα από την ιδεολογικό (μυθικό) του πυρήνα (παλιγγενετική μορφή λαϊκιστικού εθνικισμού). Από την άλλη ερμηνευτικές προσεγγίσεις θα ορίσουν τον Φασισμό πρωτίστως μέσα από τις αντιλήψεις των ίδιων των υποκειμένων («Fascists»). Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι αδυνατούν να συνδέσουν το Φασισμό με τις κοινωνικές δομές (κοινωνικές τάξεις, κράτος, εκβιομηχάνιση, αγροτικές σχέσεις κ.λπ.) και τη μορφολογία της ταξικής αντιπαράθεσης ώστε να ιστοριοποιήσουν κατ' αυτόν τον τρόπο το φασιστικό φαινόμενο. Αντίθετα προσεγγίσεις που είναι κοντά στην Κομμουνιστική Διεθνή (Comintern) αποδίδουν την εμφάνιση του Φασισμού: α) στην κυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου (ιμπεριαλισμός), το οποίο προέκυψε από την συγχώνευση του βιομηχανικού με το τραπεζικό κεφάλαιο και β) στην ανάγκη ανάσχεσης του εργατικού κινήματος και της κοινωνικής δυναμικής που οδηγούσε στην κοινωνική επανάσταση.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- Σ. Πεϊν (2000) «Ερμηνεία», στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα: Φιλίστωρ, σσ. 611-684.
- Ζ.Στέρνχελ (2021), *Η φασιστική ιδεολογία*, Αθήνα: Έξοδος.
- Σ. Μαρκέτος (2006), κεφ. πρώτο «Η μελέτη του Φασισμού», στο *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Ε. Gentile (2007), μέρος πρώτο «Σε αναζήτηση ιστορικού χαρακτήρα», στο *Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.
- R. Paxton (2013) κεφ. 1 «Εισαγωγή», κεφ. 6 «Η μακροπρόθεσμη οπτική: Ριζοσπαστισμός ή εντροπία», κεφ. 8 «Τι είναι ο φασισμός» στο R. Paxton, *Η Ανατομία του Φασισμού*, Αθήνα: Κέδρος.
- Ε. Hobsbawm (1999), κεφ. 4 «Η πτώση του Φιλελευθερισμού», στο Ε. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ν. Πουλαντζάς (2006) κεφ. 1 «Το ζήτημα της περιόδου εμφάνισης των φασισμών», κεφ. II «Ο φασισμός και η πάλη των τάξεων», στο Ν. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη με τον Φασισμό*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- M. Mann (2004), *Fascists*, Cambridge: Cambridge UP.
- Ε. Nolte (ed.) (1976), *Theorien über den Faschismus*, Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Ε. From (1971), *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία*, Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- Γκ. Διμιτρόφ (1975), *Φασισμός*, Αθήνα: Εκδόσεις Πορεία (διαθέσιμο στη διεύθυνση antigeitoniesbooks.blogspot.com/.../blog-p...).
- Κ. Τσέτκιν (2012) «Ο αγώνας ενάντια στο φασισμό», *Μαρξιστική Σκέψη*, 5, 2012, σσ. 13-36.
- Λ. Τρότκι (2012) «Τι είναι ο εθνικοσοσιαλισμός;», *Μαρξιστική Σκέψη*, τχ. 5, σσ. 46-55.
- Η. Arendt (1988), *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, Αθήνα: Ευρύαλος.

N. Πουλαντζάς (1984), «Σημείωμα σχετικά με τον ολοκληρωτισμό», στο Ν. Πουλαντζάς, Ρ. Μίλιμπαντ, Ζ. Π. Φάιν, *Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου*, Αθήνα:Θεμέλιο.
 Α. Χαρίσης (2000), «Ολοκληρωτισμός»: Η επιστροφή της μυθολογίας του ψυχρού πολέμου», *ΚΟΜΕΠ*, τχ. 2, 2000.
 E. Nolte (1969), *Les Mouvements fascistes : l'Europe de 1919 a 1945*, Paris: Calmann Levy.
 R. Griffin (1995), *Fascism*, Oxford: OUP.

1.1. Ανθρωπολογικές-ψυχολογικές ερμηνείες του φασισμού

G. Bataille (2019), *Η ψυχολογική δομή του φασισμού*, Αθήνα:Εικοστός Πρώτος.
 Β. Ράιχ (1975), *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*, Αθήνα: Μπουκουμάνης(διατίθεται στη διεύθυνση http://giatinkinonikiaristera.blogspot.com/2012/01/blogpost_13.html).
 Ρ. Γουολιν (2019), *Τα παιδιά του Χάιντεγκερ (Χάνα Αρεντ, Καρλ Λέβιτ, Χανς Γιόνας και Χέρμπερτ Μαρκούζε)*, Ηράκλειο:Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
 Γ. Λε Μπον (χ.χ.) *Ψυχολογία των όχλων*, Αθήνα: Εκδόσεις Γερ. Αναγνωστίδη.
 Ν. Τάτσης «Η αυταρχική προσωπικότητα του Τ. Αντόρνο και των συνεργατών του», στο Ν. Τάτσης, *Κλασσικές έρευνες των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Οδυσσέας, σσ.96-110.
 E. Traverso (2013), *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.
 Th. Adorno (2021), *Μελέτες για την αυταρχική προσωπικότητα*, Πάτρα:ΕΑΠ.
 Μ.Ηορκχαϊμερ, Τε. Αντόρνο (1986), «Στοιχεία του αντισημιτισμού», στο Μ.Ηορκχαϊμερ, Τε. Αντόρνο, *Η διαλεκτική του διαφωτισμού*, Αθήνα: Ύψιλον.
 S. Sternhell (2021), *Η φασιστική ιδεολογία*, Αθήνα:Έξοδος.
 R. Wolin (2007), *Η Γοητεία του Ανορθολογισμού, Το Ειδύλλιο της Διανοήσης με τον Φασισμό. Από τον Νίτσε στον Μεταμοντερνισμό*, Αθήνα:Πόλις.
 U. Eco (2018), *Περί φασισμού και πολέμου, Πέντε ηθικά κείμενα*, Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα.

2.Ιστορικο-ιδεολογικές καταβολές και πρόδρομοι του φασισμού

Σε ποιο βαθμό οι ιδέες της πολιτισμικής παρακμής, του βιταλισμού και της «ηρωϊκής βούλησης» (F. Nitschze), που εμφανίζονται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Fin de Siècle), ως απόρροια των κοινωνικών και πολιτισμικών ανακατατάξεων αλλά και της κριτικής στην νεωτερικότητα προλειαίνουν το έδαφος και διαμορφώνουν μια «ατμόσφαιρα» για την ανάδυση των φασιστικών ιδεολογιών στο Μεσοπόλεμο; Σε ποιο βαθμό και τότε ο κοινωνικός δαρβινισμός, ο αυταρχικός συντηρητισμός και ο παλιγγενετικός μύθος, όταν διασταυρώνεται με τον «συνδικαλισμό» (G.Sorel), τον πληβειακό ακτιβισμό και τον μικροαστικό ριζοσπαστισμό μας δίνουν φασιστικά κινήματα; Σε ποιο βαθμό η υποκατάσταση της ορθολογικής πολιτικής από την αισθητική εμπειρία προλειαίνει το έδαφος για την μεταμόρφωση της πολιτικής σε αισθητική;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Z. Sterhell, M. Sznajder &M. Asheri (1994), *The Birth of Fascist Ideology:From Cultural Rebellion to Political Revolution*, Princeton: Princeton UP.
 Ζ.Στέρνχελ (2021), *Η φασιστική ιδεολογία*, Αθήνα:Έξοδος.
 Ε.Τραβέρσο (2013), *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.
 Μ. Blinkhorn (1990), *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.
 Μ. Gauchet (2012), *Η άνοδος της Δημοκρατίας. Η δημοκρατία υπό τη δοκιμασία των ολοκληρωτισμών*, Αθήνα: Πόλις.
 E. Gentile (2007), *Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.

R. Wolin (2007), *Η γοητεία του ανορθολογισμού. Το ειδύλλιο της διανοήσης με το φασισμό. Από τον Νίτσε στον μεταμοντερνισμό*, Αθήνα: Πόλις.

Γκ. Λούκατς «Η εθνικοσιαλιστική φιλοσοφία ως δημαγωγική σύνθεση της γερμανικής ιμπεριαλιστικής φιλοσοφίας», *Μαρξιστική Σκέψη*, 5, 2012, σσ. 234-266.

Σ. Πεϊν (2000) κεφ. 1 «Ο Πολιτισμικός Μετασχηματισμός του Fin de Siècle», κεφ. 2 «Αυταρχικός Εθνικισμός στην Ευρώπη του ύστερου 19^{ου} Αιώνα», κεφ. 3 «Οι Συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου» στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα: Φιλίστωρ, σσ. 685-717.

J. Weiss (2009), κεφ.1 «Ο συντηρητισμός στα χρόνια του Ρομαντισμού», κεφ. 6 «Ο νέος συντηρητισμός 1850-1890» στο J. Weiss, *Συντηρητισμός και Ριζοσπαστική Δεξιά. Παραδοσιοκρατία, αντίδραση και αντεπανάσταση στην Ευρώπη 1770-1945*, Αθήνα: Εκδόσεις Θύραθεν.

Χ.Μαρκούζε (1985) «Εθνικοσιαλισμός εναντίον Χέγκελ», στο Χ. Μαρκούζε, *Λόγος και επανάσταση. Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας*, Αθήνα: Ύψιλον, σσ. 383-391.

R.Sayre, M. Löwy (1991), *Μορφές ρομαντικού αντικαπιταλισμού*, Αθήνα: Έρασμος.

2.1. Η αισθητική του Φασισμού

Σε ποιο βαθμό η εισαγωγή της αισθητικής στην πολιτική από τον Φασισμό (W. Benjamin), διευκολύνει μια αισθητική προσέγγιση του κοινωνικού σώματος με όρους βιοπολιτικής (πολιτικοποίηση της ζωής: ποια ζωή έχει ή, δεν έχει αξία και είναι γι' αυτό φονεύσιμη και άθυτη;) (G. Agamben), που νομιμοποιούν πέρα από κάθε ηθική δέσμευση, την «εθνική κάθαρση» (ευγονικές πρακτικές, «κανονικοποίηση» κ.λπ.) για να διαφυλαχτεί η αισθητική τελειότητα και η υγεία του λαϊκού σώματος «Volkskörper»; Σε ποιο βαθμό πάλι η «αισθητική των ενστίκτων», της «ηρωϊκής βούλησης» (F. Nietzsche), και της «βίας ως αυταξίας» (G. Sorel), με την έννοια ότι αναδεικνύει πρωτόγνωρες εμπειρίες του κοινωνικού ψυχισμού που μπορούν να συνεπάρουν τα πλήθη ώστε να υπερβούν την πλήξη, την παθητικότητα και τις πεζές συνήθειές τους, σχετικοποιούν την αξία της ζωής; Σε ποιο βαθμό, σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, η εξύμνηση της αρρενωπότητας, της τόλμης και του «ηρωϊκού ανθρώπου» (I. Σκουτρή) συνέβαλαν στην αισθητικοποίηση της κοινωνικής εμπειρίας και στην εξοικείωση με τον μιλιταρισμό, όταν μάλιστα καλλιτεχνικά ρεύματα, όπως ο φουτουρισμός (εξύμνηση της μηχανής και του τεχνοκρατισμού) εκθείαζαν τον πόλεμο (μεταλλοποίηση του ανθρώπινου σώματος) ως την απώτατη αισθητική εμπειρία;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

D. Horn (1994), *Social bodies : science, reproduction, and Italian modernity*, Princeton: Princeton UP.

I. Σκουτρή (2010), *Φιλοσοφίες ζωής*, Αθήνα: Πελεκάνος.

G. Gigliola (2004), *Italian fascism and the female body: sport, submissive Women and strong mothers*, London: Routledge.

G. Agamben (2005), Τρίτο μέρος «Το στρατόπεδο ως βιοπολιτικό παράδειγμα της νεότερικότητας», στο *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Αθήνα: Scripta.

E.Hobsbawm «Μέρες Βαϊμάρης» ([Μνήμες της Βαϊμάρης | ENΘΕΜΑΤΑ](#), πρόσβαση στις 3-2-2014).

S. Sonntag (2010), *Η γοητεία του φασισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός.

G. Mosse (1996), "Fascist Aesthetics and Society. Some Considerations" *Journal of Contemporary History*, pp. 245-252.

K. H. Schoeps (2003), *Literature and Film in the Third Reich*, Suffolk: Cadmen House

K. Ravetto (2001) *The Unmaking of Fascists Aesthetics*, Mineapolis-London: Minnesota UP.

S. Marti (2004), *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*, Oxford-New York: Berg.

R. Thurlow (2004), *Faschism in Britain. A History 1918-1998*, London-New York: I.B.Tauris Publishers.
E. Paulicelli (2004), *Fashion under fascism: beyond the black schirt* (Dress, Body, Culture), Oxford: Berg.
S. Falasca-Zamponi (2000), *Fascist spectacle: the aesthetics of power in Mussolini's Italy*, Berkley: University of California Press.

3.Η κοινωνική βάση του φασισμού

Συνιστά ο φασισμός ένα «αντιπολιτικό» κίνημα των μικροαστικών στρωμάτων που έρχεται να εκφράσει τον «ριζοσπαστισμό των μεσαίων στρωμάτων» (S. Lipset); Ή αντίθετα ο φασισμός αποτελεί ένα πολυταξικό κίνημα που στρατολογεί οπαδούς απ' όλες τις τάξεις (αστοί, μικροαστοί, αγρότες, εργάτες, διανοούμενοι, φοιτητές κ.λπ.); Σε ποιο βαθμό τα φασιστικά κόμματα όταν καταλαμβάνουν την εξουσία εκφράζουν τα συμφέροντα της κοινωνικής τους βάσης; Συνέβαλλε πραγματικά η ύπαρξη μιας τάξης γαιοκτημόνων αλλά και εξαντλημένων αγροτών στην κατίσχυση του Φασισμού (B. Moore); Με ποιο τρόπο ο Φασισμός παρεμβλήθηκε και εκμεταλλεύτηκε τη «διαγώνιο» ταξική σύγκρουση των σοσιαλιστών των πόλεων και των αγροτικών περιοχών με τα μικροαστικά στρώματα και τους μικροϊδιοκτήτες αγρότες (κουιάδα του Πάδου, Σλέσβιχ Χολσταϊν) (R. Paxton); Ποια η σχέση του Φασισμού με το μεγάλο κεφάλαιο;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

N. Πουλαντζάς (2006) κεφ. I «Ο Φασισμός και η πάλη των τάξεων», κεφ. III «Φασισμός και άρχουσες τάξεις», κεφ. IV «Ο Φασισμός και η εργατική τάξη», κεφ. V. «Ο φασισμός και η μικροαστική τάξη», κεφ. VI. «Ο Φασισμός και η ύπαιθρος» στο N. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη με τον Φασισμό*, Αθήνα:Θεμέλιο.

Θ. Αλεξίου (2020), «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του φασισμού. Η πρωταρχικότητα της πολιτικής», *Μαρξιστική Σκέψη* 28, 2018/19, σσ.276-187, & 29, 2029/20, σσ. 463-479.

R. Paxton (2013) κεφ. 1 «Δημιουργία φασιστικών κινήματων», κεφ. 6 «Η διαδικασία εδραίωσης». κεφ. 4 «Η κατάληψη της εξουσίας», κεφ. 5 «Η άσκηση της εξουσίας» στο R. Paxton, *Η Ανατομία του Φασισμού*, Αθήνα:Κέδρος.

T. Μπότομορ (χ.χ.), *Ελίτ και κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις 70.

B. Moore (1984) κεφ. 8 «Επανάσταση από τα πάνω και Φασισμός», κεφ. 9 «Οι αγρότες και η Επανάσταση», στο B. Moore, *Κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και τη δημοκρατίας. Αγρότες, γαιοκτήμονες, εργάτες, αστοί και διανοούμενοι στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου*, Αθήνα: Κάλβος.

H. Arendt (1988) κεφ. 1 «Μια κοινωνία χωρίς τάξεις», στο H. Arendt *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

N. Πουλαντζάς (1984), «Σημείωμα σχετικά με τον ολοκληρωτισμό», «Σχετικά με τη λαϊκή απήχηση του φασισμού» στο N. Πουλαντζάς, P. Μίλμπαντ, Z .Π. Φάιν, *Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου*, Αθήνα:Θεμέλιο.

3.1. Η σχέση των βιομηχανικών καρτέλ με τον Φασισμό. Η περίπτωση της I. G. Farben

Πώς διαμορφώνεται η σχέση του Φασισμού με το βιομηχανικό και χρηματιστικό κεφάλαιο. Ας έχουμε υπόψη ότι σημαντικοί εκπρόσωποι του μεγάλου κεφαλαίου (I.G. Farben, Thyssen, Anieli, Krupp, Pirelli κ.ά.) χρηματοδοτούν το PNF (Εθνικό Φασιστικό Κόμμα) στην Ιταλία και το NSDAP (Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα) τα φασιστικά κόμματα αλλά και συνεργάζονται πολιτικά μαζί τους.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Office of Military Government, U. S. (Germany), *Report of the Investigation of I. G. Farbenindustrie A. G.* (διατίθεται σε PDF στη διεύθυνση www.markswatson.com/article-IG-Farb..).

IG FARBEN AUSCHWITZ (www.youtube.com/watch?v=XFv4aYmXiqA).

D. Jeffreys (2008), *Hell's Cartel. IG Farben and the Making of Hitler's War Machine*, London: Bloomsbury Publishing Plc.

[Die IG FARBEN und das Ende der Weimarer Republik](http://www.ig-farben.org/igfarben.pdf) (διατίθεται σε PDF στη διεύθυνση www.ig-farben.org/igfarben.pdf).

J. Borkin (1979) *The Crime and Punishment of IG Farben*, London: Andre Deutch Ltd, Free Press (διατίθεται [The Crime and Punishment of I G Farben by Joseph Borkin pdf free ...](#))

4. Ο Φασισμός, οι μάζες, οι ελίτ

Σε μεγάλο βαθμό ο Φασισμός υιοθετώντας την θεωρία των ελίτ (Pareto, Mosca, Sorel) επαγγέλεται την αντικατάσταση των «διαφθαρμένων» ελίτ με νέες και άφθρατες που είναι υπόλογες απέναντι στο έθνος, -αυτό κατανοείται ως οργανική κοινότητα (Volksgemeinschaft)-, και στην αυθεντία του ηγέτη (Duce, Führer κ.λπ.). Παρόλο που ο Φασισμός δεν θα μπορούσε να κατανοηθεί ποτέ χωρίς «την είσοδο των μαζών στην ιστορία» που είναι πάλι αποτέλεσμα των εθνικών κινημάτων του 19^{ου} αιώνα, αντιμετωπίζει τις μάζες ως παθητικό (ανορθολογικό) πλήθος που εύκολα μπορούν, όπως ισχυρίζονταν ο G. Le Bon να χειραγωγηθούν (*Η ψυχολογία των όχλων*, 1895). Ακριβώς γι' αυτό χρειάζονται ισχυρή ηγεσία. Η θεωρία των ελίτ στην εκδοχή της «κυκλοφορίας των ελίτ» δεν απέχει και πολύ από τη θέση του φιλελευθερισμού για κοινωνική ανέλιξη και κοινωνική κινητικότητα σε ένα ανοικτό σύστημα κυριαρχίας, με τη διαφορά ότι αυτή με απόλυτο κυνισμό αποδεσμεύει τη δράση από «ηθικές» δεσμεύσεις ενώ τη συνδέει με ψυχικούς μηχανισμούς. Σε ποιο βαθμό όλα αυτά τα χαρακτηριστικά διακρίνουν το Φασισμό τόσο στην περίοδο της κινηματικής του δράσης όσο και στην περίοδο κατάληψης και άσκησης της εξουσίας; Υπάρχει μια φασιστική ιδεολογία όπως λ.χ. ο ριζοσπαστικός αντικαπιταλισμός που οφείλουμε να «πάρουμε το μετρητοίς» ή, έχουμε απλά και μόνο έναν καιροσκοπικό, οπορτουνιστικό λόγο που αλλάζει με την άνοδο του Φασισμού στην εξουσία;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Μπότομορ (χ.χ.), *Ελίτ και κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις 70.

T. Bottomore (1974), «Ο νέος ριζοσπαστισμός», στο T. Bottomore, *Επικριτές της κοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

H. Marcuse (1996) «Ο μετασχηματισμός της αστικής θεωρίας της αυθεντίας σε διδασκαλία περί του ολοκληρωτικού κράτους (Sorel, Pareto)», στο M. Horkheimer, E. Fromm, H. Marcuse, *Αυθεντία και οικογένεια*, Αθήνα: Νήσος.

E. From (1971), *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία*, Αθήνα: Μπουκουμάνης.

B. Ράιχ (1975), *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*, Αθήνα: Μπουκουμάνης (διατίθεται στη διεύθυνση http://giatinkinonikiaristera.blogspot.com/2012/01/blogpost_13.html).

Σ. Κρεπόν, «Η αντικαπιταλιστική στροφή του Εθνικού Μετώπου» (διατίθεται στη διεύθυνση <http://rnbnet.gr/details.php?id=2473>).

Σακαλάκη, Μ. (1983), «Οι κοινωνικές τάξεις στην ιδεολογία του Ίωνα Δραγούμη», *Ο Πολίτης* 59, σσ. 51-55.

5. Ο φασισμός ως «επαναστατικό» κίνημα

Συνιστά ο Φασισμός ένα επαναστατικό κίνημα με δραστική ιδεολογία και συμπαγή κοινωνική βάση (M. Mann) ή, είναι ένα αντεπαναστατικό κίνημα, «η επανάσταση των αντεπαναστατών» (E. Hobsbawm) που σε συμμαχία με τις συντηρητικές ελίτ και τη ριζοσπαστική δεξιά και μερίδες του μεγάλου κεφαλαίου αλλά και τη στήριξη των κρατικών μηχανισμών ανέλαβε την εξουσία; Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι ο Φασισμός ανήλθε στην εξουσία τόσο στη Γερμανία, όσο και στην Ιταλία, όχι με εκλογές, έχοντας δηλαδή την πλειοψηφία τους εκλογικού σώματος, ούτε με πραξικόπημα, αλλά μέσα από «θεσμικές-κοινοβουλευτικές» διεργασίες. Πως θα μπορούσε όμως ένα αταξικό κίνημα που συγκροτούνταν εκτός των κύριων τάξεων της

καπιταλιστικής κοινωνίας (εργάτες-αστοί) να έχει πρόσβαση στη θεμελιώδη αντίθεση της καπιταλιστικής κοινωνίας (εργασία-κεφάλαιο) ώστε να την υπερβεί; Επομένως αν ο Φασισμός αποτελούσε ένα επαναστατικό κίνημα που αποσκοπούσε στην υπέρβαση των ταξικών αντιπαραθέσεων γιατί στράφηκε από την αρχή ενάντια στις πολιτικές οργανώσεις του εργατικού κινήματος που επίσης αγωνιζόταν για την εγκαθίδρυση μιας αταξικής κοινωνίας;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

P.Πάλμε Ντατ (2013), *Φασισμός και κοινωνική επανάσταση*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

B. Moore (1984) κεφ. 8 «Επανάσταση από τα πάνω και Φασισμός» στο B. Moore, *Κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και τη δημοκρατίας. Αγρότες, γαιοκτήμονες, εργάτες, αστοί και διανούμενοι στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου*, Αθήνα: Κάλβος.

M. Mann (2004), *Fascists*, Cambridge: Cambridge UP.

I.Kershaw (1985), *The Nazi Dictatorship and Perspectives of Interpretation*, London:Edward Arnolds.

N. Πουλαντζάς (2006), κεφ. I «Ο Φασισμός και η πάλη των τάξεων», κεφ. VII. «Το φασιστικό κράτος», στο N. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη με τον Φασισμό*, Αθήνα:Θεμέλιο.

N. Πουλαντζάς (1977), «Οι λαϊκές τάξεις», «Οι κρατικοί μηχανισμοί», στο N. Πουλαντζάς, *Η κρίση των δικτατοριών (Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία)*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

6.Ο Φασισμός ως «εκσυγχρονιστικό» κίνημα

Σε ποιο βαθμό ο Φασισμός και κυρίως ο Εθνικοσοσιαλισμός μπορεί να οριστεί ως «αντιδραστική επανάσταση» (R. Dahrendorf, D. Schönbawm) που χρησιμοποιώντας νεωτερικά μέσα (κατάλυση των παραδοσιακών δεσμών, διάλυση των συντηρητικών ελιτ κ.λπ.) διαμόρφωσε τους όρους για την εδραίωση της φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων στη μεταπολεμική Γερμανία; Ήλεγξε πραγματικά ο Εθνικοσοσιαλισμός την ταξική αντιπαραθέση μέσω της πολιτικής (Primat of Political) επιβάλλοντας στη μεσοπολεμική γερμανική κοινωνία τον «κοινωνικό εξισωτισμό»; Ή μήπως αυτός αποτελεί ένα ψευδο-εκσυγχρονιστικό κίνημα που στηριζόμενος στα βιομηχανικά μέσα, μεταξύ άλλων και ο Πόλεμος, προέβαλλε την αποαστικοποίηση και την αποβιομηχάνιση (βλ. διεύρυνση του Lebensraum) ως μέρος μιας «αντιεκσυγχρονιστικής ουτοπίας».

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

M. Burgleich, W. Wippermann, *The Radical State: German 1933-1945*, Cambridge: Cambridge UP, pp. 7-43 (μέρος του διατίθεται [The Racial State: Germany 1933-1945](#)).

R. Ben-Ghiat (2004), *Fascist modernities: Italy, 1922-1945*, Berkeley: University of California Press.

J. Herf (1996), *Αντιδραστικός Μοντερνισμός. Τεχνολογία, Κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Γ'Ραϊχ*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

B. Moore (1984) κεφ. 8 «Επανάσταση από τα πάνω και Φασισμός» στο B. Moore, *Κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και τη δημοκρατίας. Αγρότες, γαιοκτήμονες, εργάτες, αστοί και διανούμενοι στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου*, Αθήνα: Κάλβος.

G. Aly (2005), *Το Λαϊκό κράτος του Χίτλερ*, Αθήνα: Κέδρος.

I.Kershaw (1985), *The Nazi Dictatorship and Perspectives of Interpretation*, London:Edward Arnolds.

7.Ο Φασισμός και το εργατικό κίνημα

Κατά καιρούς διατυπώνεται η άποψη ότι ο Φασισμός στην Ιταλία ή, ο Εθνικοσοσιαλισμός στη Γερμανία απέσπασαν την υποστήριξη της ό εργατικής τάξης; Βεβαίως οφείλουμε να έχουμε υπόψη ότι τα εργατικά κόμματα και στις δύο χώρες αλλά πρωτίστως στη Γερμανία συνιστούσαν ολόκληρους οργανισμούς (πολιτικούς και συνδικαλιστικούς) που ήταν ιδεολογικά συγκροτημένοι, επομένως δύσκολα θα μπορούσε να έχει απήχηση η

«αντικαπιταλιστική» φρασεολογία των φασιστικών κομμάτων. Από την άλλη οι υποκοινοί της εργατικής τάξης και οι διάφοροι σύλλογοι και οργανώσεις αποτελούσαν κυριολεκτικά βίκοσους, που καθιστούσαν, -παρόλο που συνέβαλλαν στην ιδεολογική ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στην αστική-καπιταλιστική κοινωνία (τρεντουνισμός)- την εργατική τάξη απρόσβλητη από την εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα. Βεβαίως ο Εθνικοσοσιαλισμός εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο μορφές μικροαστικής ιδεολογίας που είχαν διεισδύσει στην εργατική τάξη. Δίνοντας ο Φασισμός έμφαση στον αυθορμητισμό και στο άμεσο βίωμα του εργοστασίου, σύμφωνα με το σύνθημα του J. Göbbels (Hinein in die Betriebe) εγκλώβισε τον «ριζοσπαστισμό», κυρίως μικροαστικών στρωμάτων, αλλά και ανέργων ή ανειδίκευτων εργατών στον «απολίτικο» συνδικαλισμό και σε μια αντίληψη κορπορατιστικής (συντεχνιακής) οργάνωσης της κοινωνίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- T. Masson (1996), *Nazism, Fascism and the Working Class*, Cambridge: Cambridge UP.
- T. Μείζον (2012) «Η αντίσταση της γερμανικής εργατικής τάξης στους ναζί», *Μαρξιστική Σκέψη*, 5, 2012, σσ.147-168.
- M.Mazower (2009) «Οι εργάτες», στο M. Mazower, *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ.Ναζιστική εξουσία στην κατεχόμενη Ευρώπη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.295-318.
- N. Πουλαντζάς (2006), κεφ. IV «Φασισμός και Εργατική Τάξη», στο N. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμετώπιση με τον Φασισμό*, Αθήνα:Θεμέλιο, σσ. 157-270.
- D. Geary (1988) «Φασισμός και ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα», στο D. Geary (1988) *Το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα (1848-1939)*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σσ. 256-270.
- Τζ. Τζολ (1975), κεφ. VIII «Αναρχικοί και συνδικαλιστές», στο Τζ. Τζολ, *Οι αναρχικοί*, Αθήνα: Επίκουρος.
- A. J. Gregor (2009) “The Heterodox Marxism of Georges Sorel”, “Revolutionary Syndicalism and Nationalism”, “The Heterodox Marxism of Benito Mussolini”, “The Heterodox Marxism of Ludwig Woltmann”, στο A. J. Gregor, *Marxism. Fascism and Totalitarianism*, Stanford-California: Stanford UP.
- Γκ. Διμιτρώφ (1975) *Φασισμός*, Αθήνα: Εκδόσεις Πορεία (διαθέσιμο στη διεύθυνση antigeitoniesbooks.blogspot.com/.../blog-p...).
- K. Τσέτκιν (2012) «Ο αγώνας ενάντια στο φασισμό», *Μαρξιστική Σκέψη*, 5, 2012, σσ.13-36.
- A. Γκράμσι (2012) «Ο φασισμός και οι πολιτικές του», *Μαρξιστική Σκέψη*, 5, 2012, σσ. 40-45.
- Λ. Τρότκι (2012) «Τι είναι ο εθνικοσοσιαλισμός;», *Μαρξιστική Σκέψη*, τχ. 5, σσ. 46-55.
- E. Αστερίου (2012) «Φασισμός, μεγάλο κεφάλαιο και εργατική τάξη», *Μαρξιστική Σκέψη*, τχ. 5, σσ. 97-129
- H. Winkler (2012) «Από τα εργατικά και στρατιωτικά συμβούλια στην Εθνοσυνέλευση», «Η δεύτερη φάση της επανάστασης» στο H. Winkler, *Βαϊμάρη. Η ανάπηρη δημοκρατία 1918-1933*, Αθήνα:Πόλις.
- L. Passerini, *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*, Cambridge 1987.
- O. Flechtheim (1976), *Die KPD in der Weimarer Republik*, Frankfurt:EVA.

8.Ο Φασισμός στην Ιταλία

Σε ποιο βαθμό η αντίφαση μεταξύ μεγάλου κεφαλαίου και μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας που αποτυπώνεται στην αντίφαση της αστικής τάξης της Βόρειας Ιταλίας και του αγροτικού μπλοκ (μεγάλοι γαιοκτήμονες, μικροί αγρότες, εργάτες γης, ακτήμονες) του Νότου (πρόβλημα Mezzogiorno) διαμορφώνει σε συνάρτηση με τη μαζική διείσδυση του καπιταλισμού, που υποστηρίζεται από το φασιστικό κίνημα (εκμηχανισμός της γεωργίας, προλεταριοποίηση των μικρών αγροτών κ.λπ.) τους όρους για την ανάληψη της εξουσίας από το Φασισμό; Ας έχουμε

υπόψη την ήττα των εργατικών συμβουλίων (1920) αλλά και την προλεταριοποίηση των μικρών αγροτών αλλά και των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης. Με ποιο τρόπο αυτές οι κοινωνικό-οικονομικές ανακατατάξεις διαρρηγνύουν την παραδοσιακή σχέση κομματικής εκπροσώπησης και αμφισβητούν την αστική ιδεολογία, στο βαθμό που ο Φασισμός αποκτά μαζική λαϊκή βάση και αναπτύσσει μια «αντικαπιταλιστική» ρητορική;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

A.J. Gregor (2005), *Mussolini's intellectuals : fascist social and political thought*, Princeton, N.J.: PUP.

V. De Grazia (1981) *The culture of consent: mass organization of leisure in fascist Italy*, Cambridge-London, CUP.

A. De Grand (1997), *Fascist Italy and nazi Germany : the "Fascist" style of rule*, London: Routledge.

G. Gigliola (2004), *Italian fascism and the female body: sport, submissive Women and strong mothers*, London: Routledge.

Σ. Πεϊν (2000) κεφ. 4 «Η άνοδος του Ιταλικού Φασισμού 1919-1929» & κεφ. 7 «Ο Μετασχηματισμός του Ιταλικού Φασισμού», κεφ. 11. «Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Αποκορύφωση και Καταστροφή του Φασισμού» στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα:Φιλίστωρ.

P. Wilson (2002), *Peasant women and politics in Fascist Italy: The Massaie rurali*, London: Routledge.

K. Priester (1972), *Der italienische Faschismus.Ökonomische und ideologische Grunlagen*, Köln:Rahl-Rugestein Verlag.

M.Blinkorn (1990), *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.

E. Gentile (2007), *Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.

Ph. Morgan (2004), *Italian Fascism 1019-1945*, New York: Palgrave Macmillan.

N. Πουλαντζάς (2006) κεφ. 3 «Η Ιταλία. Η διαδικασία εκφασισμού και οι οικονομικές αντιφάσεις», στο Ν. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη με τον Φασισμό*, Αθήνα:Θεμέλιο.

R. Bosworth (2006), *Mussolini's Italy: life under the dictatorship, 1941-1945*, New York: Penguin Books.

G. Gigliola (2004), *Italian fascism and the female body: sport, submissive Women and strong mothers*, London: Routledge.

S. Falasca-Zamponi (2000), *Fascist spectacle: the aesthetics of power in Mussolini's Italy*, Berkley: University of California Press.

9.Ο Φασισμός (Εθνικοσοσιαλισμός) στη Γερμανία

Σε ποιο βαθμό η ανισομερής ανάπτυξη μεταξύ βιομηχανίας και γεωργίας με τη συνακόλουθη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου (τραστ, καρτέλ) και τη διατήρηση μια συμπαγούς τάξης γαιοκτημόνων διαμορφώνει στη Γερμανία το πλαίσιο ανάδειξης του Φασισμού; Στην εξέταση της γερμανικής περίπτωσης οφείλουμε να έχουμε επίσης υπόψη τόσο συντριπτική ήττα του εργατικού κινήματος (Νοεμβριανή Επανάσταση 1919) όσο και την κοινωνική σύνθλιψη των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης και της υπαίθρου ως συνέπεια της συγχώνευσης του βιομηχανικού με το τραπεζικό (ηγεμονία του χρηματιστικού κεφαλαίου). Σε ποιο βαθμό αυτές οι αναδιαρθρώσεις επιφέρουν μια ρήξη εκπροσώπησης (τα πολιτικά κόμματα χάνουν την κοινωνική τους βάση) αλλά και μια κρίση της κυρίαρχης ιδεολογίας αλλά και των ιδεολογικών της υποσυνόλων (μικροαστική, «εργατική» τρεϊντινιόνιστική ιδεολογία κ.λπ.); Πως αλλιώς θα μπορούσε να τιθασευτεί ένα τεράστιο, αυτοσυνείδητο και καλά οργανωμένο προλεταριάτο, όπως ήταν το γερμανικό, χωρίς ένα μαζικό φασιστικό κίνημα (J. Weiss), πόσο μάλλον όταν τα αστικά κόμματα απώλεσαν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης την εκλογική τους βάση;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- Π. Γκαίυ (2010), *Η πνευματική ζωή στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης (Γερμανία 1919-1933)*, Αθήνα: Νησίδες.
- Σ. Πεϊν (2000) Μέρος Δεύτερο «Ερμηνεία», κεφ. 6 «Ο Γερμανικός Εθνικοσοσιαλισμός», κεφ. 11. «Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Αποκορύφωση και Καταστροφή του Φασισμού» στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα: Φιλίστωρ, σσ. 611-684.
- I.Kershaw (1985), *The Nazi Dictatorship and Perspectives of Interpretation*, London: Edward Arnolds.
- Θ. Αλεξίου (2020), «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του φασισμού. Η πρωταρχικότητα της πολιτικής», *Μαρξιστική Σκέψη* 28, 2018/19, σσ.276-187, & 29, 2029/20, σσ. 463-479.
- Κ. Πολάνυι (2001), «Η Ιστορία σε διαδικασία κοινωνικής αλλαγής», στο Κ. Πολάνυι, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός. Οι κοινωνικές και πολιτικές απαρχές του καιρού μας*, Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- M.Blinkorn (1990), *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.
- I.Kershaw (2000), *Χίτλερ 1889-1936, Υβρις*, Αθήνα: Scripta.
- J. Göbbels (2011) «Εθνικοσοσιαλισμός ή Μπολσεβικισμός» & A. Einstein-S. Freud, «Γιατί πόλεμος;», στο *Φωνές από τη Βαϊμάρη*, Αθήνα: Ύψιλον.
- H. Winkler (2012), *Βαϊμάρη. Η ανάπηρη δημοκρατία 1918-1933*, Αθήνα: Πόλις.
- K. Fing, H. Heuss, F. Sparing (1998), *Οι Σίντι και Ρομά υπό το ναζιστικό καθεστώς*, Εκδόσεις Καστανιώτη.
- E. Φρομ (1973), κεφ.13. «Κακοήθης επιθετικότητα: Adolf Hitler», στο E. Φρομ, *Η ανατομία της ανθρώπινης καταστροφικότητας*, Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- M. Mazower (2009), *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ. Η ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- A. De Grand (1997), *Fascist Italy and nazi Germany : the "Fascist" style of rule*, London: Routledge.
- J. Kocka (200) «Το ευρωπαϊκό πρότυπο και η γερμανική περίπτωση», στο R. Kosellek κ. ά., *Αναζητήσεις της νεότερης γερμανόφωνης ιστοριογραφίας*, Αθήνα: EMNE Μνήμων, σσ. 187-236.
- C. Szejnmann (1991), *Nazism in central Germany: the brownshirts in 'red' Saxony*, New York: Berghan Books.
- N. Πουλαντζάς (2006) κεφ. 2 «Η Γερμανία. Η διαδικασία εκφασισμού και οι οικονομικές αντιφάσεις», στο N. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη με τον Φασισμό*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- M. Blinkhorn (ed.), (1990) *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman 1990.
- R. Griffin (1995), *Fascism*, Oxford: Oxford University Press.
- J. Weiss «Η ριζοσπαστική δεξιά στην Αυστρία και στη Γερμανία, 1918-1945», στο J. Weiss, *Συντηρητισμός και ριζοσπαστική Δεξιά. Παραδοσιακρατία, αντίδραση και ανεπανάσταση στην Ευρώπη 1770-1945*, Αθήνα: Θύραθεν.

10. Συγκριτικές προσεγγίσεις του Φασισμού

Έχοντας υπόψη τις ερμηνείες για το Φασισμό πως μπορούμε να προσεγγίσουμε τα φασιστικά κινήματα στις άλλες χώρες της Ευρώπης; Μπορούμε να μιλήσουμε για «Μικρούς Φασισμούς»; Γιατί σ' αυτές τις χώρες ενώ εμφανίζονται σχετικά μαζικά φασιστικά κινήματα αδυνατούν να εδραιωθούν και να καταλάβουν την εξουσία; Ποια η δυναμική της ταξικής σύγκρουσης σε συνάρτηση με τη διαδικασία εκβιομηχάνισης και τις αγροτικές σχέσεις, εφόσον θεωρήσουμε ότι από την δυναμική αυτών των σχέσεων, εξαρτάται, όπως στη Γερμανία και την Ιταλία, η άνοδος του Φασισμού στην εξουσία; Γιατί στη Γαλλία που διαθέτει το πρώτο

φασιστικό κίνημα (Action française) σύμφωνα με τον E. Nolte δεν εδραιώνεται ο Φασισμός; Σε ποιο βαθμό ο «εκσυγχρονισμός από τα πάνω» σε συνάρτηση με την συγκεντροποίηση της παραγωγής, την ύπαρξη προκαπιταλιστικών ελίτ και τον μιλιταρισμό διαμορφώνουν στην Ιαπωνία τους όρους για την εμφάνιση του φασιστικού φαινομένου; Μπορεί να ταυτιστεί ο Φρανκισμός στην Ισπανία με τον Φασισμό;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- E. Nolte (1969), *Les Mouvements fascistes : l'Europe de 1919 a 1945*, Paris: Calmann Levy.
- M.Blinkorn (1990), *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.
- A. De Grand (1997), *Fascist Italy and nazi Germany : the "Fascist" style of rule*, London: Routledge.
- Θ. Αλεξίου (2020), «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του φασισμού. Η πρωταρχικότητα της πολιτικής», *Μαρξιστική Σκέψη* 28, 2018/19, σσ.276-187, & 29, 2029/20, σσ. 463-479.
- M. Blinkhorn (ed.), *Fascists and conservatives: radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.
- V. De Grazia (1981) *The culture of consent: mass organization of leisure in fascist Italy*, Cambridge-London, CUP.
- M. Durham (1998), *Women and fascism*, London- New York: Routledge.
- N. Δουμάνης (1997), *Myth and memory in the Mediterranean : remembering fascism's empire*, London: Macmillan Press.
- Σ. Πεϊν (2000) κεφ. 5 «Η Ανάπτυξη του μη Φασιστικού Αυταρχισμού στη Νότια και Ανατολική Ευρώπη», κεφ. 8 «Οι τέσσερις παραλλαγές του Φασισμού», κεφ. 9 «Τα μικρότερα κινήματα», κεφ. 10 «Ο Φασισμός έξω από την Ευρώπη;» στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα:Φιλίστωρ, σσ. 611-684.
- R.Paxton (2013) κεφ. 1 «Άλλες εποχές, άλλα μέρη» στο R. Paxton, *Η Ανατομία του Φασισμού*, Αθήνα:Κέδρος.
- W.Wippermann (1983), *Europäischer Faschismus im Vergleich 1922-1982*, Frankfurt:Suhrkamp Verlag.
- R. Tames (2004), *Φασισμός*, Αθήνα: Σαββάλας.
- R. Vargo (1987), "Eastern Europe" στο D. Mühlberg (ed.) *The Social Basis Fascist Movements*, New York: Croom Helm, pp. 281-319 (διατίθεται στη διεύθυνση [The Social Basis of European Fascist Movements](#)).
- R. Thurlow (2004), *Faschism in Britain. A History 1918-1998*, London-New York: I.B.Tauris Publishers.

10.1. Ο Φασισμός στην Ισπανία

- S. Payne, "Spanish Conservatism", 1834-1923", *Journal of contemporary history* (1978) pp. 765-89.
- M.Blinkorn (1990), *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.
- M. Blinkhorn (1987) "The Iberian States", στο D. Mühlberg (ed.) *The Social Basis Fascist Movements*, New York: Croom Helm, pp. 320-345 (διατίθεται στη διεύθυνση [The Social Basis of European Fascist Movements](#)).

10. 2. Ο Φασισμός στη Γαλλία

- K. Passmore (1997), *From Liberalism to fascism: the right in a French province, 1928-1939*, Cambridge: Cambridge University Press.
- B. Jenkins (2005), *France in the era of fascism : essays on the French authoritarian right*, New York: Brian Jenkins.

M.Blinkorn (1990), *Fascists and conservatives : radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London: Unwin Hyman.

10.3. Ο Φασισμός στην Ιαπωνία

E. Bruce Reynolds (2004), *Japan in the Fascist Era*, New York: Palgrave Macmillan.

B. Moore (1984) κεφ. V «Ασιατικός φασισμός:Ιαπωνία», κεφ. 8 «Επανάσταση από τα πάνω και Φασισμός» στο B. Moore, *Κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και τη δημοκρατίας. Αγρότες, γαιοκτήμονες, εργάτες, αστοί και διανούμενοι στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου*, Αθήνα: Κάλβος.

Σ. Πεϊν (2000) κεφ. 10 «Ο Φασισμός έξω από την Ευρώπη;» στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα:Φιλίστωρ, σσ. 611-684.

11.Ο Φασισμός στην Ελλάδα

Σε ποιο βαθμό η δομή της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα εξωθεί στην συγκεντροποίηση του κεφαλαίου (συγχώνευση βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου) όπως και η δομή της αγροτικής ιδιοκτησίας (απουσία μιας τάξης γαιοκτημόνων) ευνοούν την ανάπτυξη ενός «πληβειοκρατικού» φασιστικού κινήματος; Ας έχουμε υπόψη ότι στην Ελλάδα του μεσοπολέμου υπάρχει σημαντική αμφισβήτηση των σχέσεων εκπροσώπησης (κρίση πολιτικού συστήματος, προνουντσιαμέντος, εμφάνιση φασιστικών πυρήνων κ.λπ.) ενώ η ιδεολογική συνοχή του αστισμού, πόσο μάλλον όταν κομμάτια της αστικής τάξης και μέρος των αστών διανοουμένων «φλερτάρουν» με το Φασισμό-, δεν είναι αυτονόητη; Σε ποιο βαθμό η ένταση της ταξικής σύγκρουσης στο μεσοπόλεμο στην Ελλάδα μπορεί να «δώσει» φασιστικά καθεστώτα, με την έννοια ότι μπορεί να απειληθούν οι κοινωνικές σχέσεις;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Γ. Ανδρικόπουλος Γ (1977), *Οι ρίζες του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα: Διογένης.

Σ. Λιναρδάτος (1966), *4^η Αυγούστου*, Αθήνα: Θεμέλιο.

N. Doumanis (1997), *Myth and memory in the Mediterranean: remembering fascism's empire*, London: Macmillan Press

N. Ψειρούκης (1977), *Ο Φασισμός και η 4^η Αυγούστου*, Αθήνα: Επικαιρότητα.

Σ. Μαρκέτος (2006), *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Σ. Μάξιμος (1975), *Κοινοβούλιο ή δικτατορία*; Αθήνα: Στοχαστής.

Γ. Κόκκινος (χ.χ.) *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα. Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

A. Μποχώτης (2003), *Ριζοσπαστική Δεξιά. Αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα 1864-1911*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Σ. Πλουμίδης (2011), *Εδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια, Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία (1927-46)*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Π. Χονδροματίδης (2001), *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Περισκόπιο, [\(Ι. Π. Χονδροματίδης: Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα - Antistasi.Info, πρόσβαση στις 3-2-2014\)](#).

Γ. Μαυρογορδάτος (1996), *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

12. Ακροδεξιά και Νεοφασισμός

Σε ποιο βαθμό η ταξική διάρθρωση των σημερινών κοινωνιών και η μορφολογία της ταξικής σύγκρουσης μπορεί να συγκριθεί με το κοινωνικό και πολιτικό τοπίο του Μεσοπολέμου ώστε ακροδεξιά και νεοφασιστικά μορφώματα να εξελιχτούν εκ νέου σε μαζικά κινήματα; Μπορεί η οικονομική και κοινωνική κρίση με τις επιπτώσεις της (μαζική ανεργία, κοινωνική έκπτωση, προλεταριοποίηση, πληβειοποίηση κ.λπ.) σε συνάρτηση με τον νεοναζιστικό ακτιβισμό (εκθλιασμός της βίας, λατρεία της ιεραρχίας και του αρχηγού, αντιμεταναστευτικές δράσεις κ.λπ.) και τις υποκουλτούρες του (σκίνχεντ, οργανώσεις φιλάθλων, ενώσεις βετεράνων και

απόστρατων, εκδοτικές κινήσεις κ.ά.) να αποτελέσουν τη βάση για την ιδεολογική εξακτίνωση και κατίσχυση φασιστικών περιεχομένων; Αρκεί ένας ελιτίστικος, αντιεξισωτικός και αντικαπιταλιστικός (αντιλιμπεραλιστικός) και αντιμαρξιστικός λόγος, -που ειρήσθω εν παρόδω οφείλει πολλά στον Julius Evola κ.ά.-, στοιχεία που πραγματικά ενυπάρχουν στον «ιστορικό φασισμό», ώστε να αμφισβητηθεί, χωρίς το αντίστοιχο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, το υφιστάμενο κοινωνικό-πολιτικό status quo; Ποια κοινωνική ή, εκλογική βάση θα υποστηρίξει την υπονόμευση της καθολικής ισότητας και της ισονομίας με βάση τη φυλή («μεταδημοκρατικές προϋποθέσεις»), νομιμοποιώντας τον «διαφορικό ρατσισμό» και τη φυλετικοποίηση του κοινωνικού δεσμού (πολιτισμικός πεσιμισμός, βιταλισμός, λατρεία των νεκρών και των ηρώων);

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

R. D. Holmes (2000), *Integral Europe: Fast-capitalism, multiculturalism, neofascism*, Princeton-Oxford, PUP.

Traverso, E. «Για μια κριτική και μαρξιστική ιστοριογραφία», https://www.youtube.com/watch?v=6yF9ZC_MbH4&vl=fr

Γεωργιάδου, Β. (2014),

Σ. Πεϊν (2000) «Νεοφασισμός: Ο Φασισμός του Μέλλοντός μας;», στο Σ. Πεϊν, *Η ιστορία του φασισμού*, Αθήνα:Φιλίστωρ, σσ. 685-717.

J. Weiss (2009), *Συντηρητισμός και Ριζοσπαστική Δεξιά. Παραδοσιοκρατία, αντίδραση και αντεπανάσταση στην Ευρώπη 1770-1945*, Αθήνα:Εκδόσεις Θύραθεν.

C. Mudde (2011), *Λαϊκιστικά Ριζοσπαστικά Δεξιά Κόμματα στην Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη:Επίκεντρο.

Κ. Κράουτς (2004), *Μεταδημοκρατία*, Αθήνα:Εκκρεμές.

Β. Γεωργιάδου (2008), *Η άκρα δεξιά και οι συνέπειες της συναίνεσης*, Αθήνα: Καστανιώτης.

P. Milza (2004), *Οι μελανοχίτωνες της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή ακροδεξιά από το 1945 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Scripta.

P. Hainsworth (2004), *Η Ακροδεξιά. Ιδεολογία, Πολιτική, Κόμματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Π.-Α. Ταγκυέφ (2009) «Ο ερευνητής, ή άκρα δεξιά και οι κοινωνικές επιστήμες», *Νέα Εστία* 1827, 2009.

J. Biehl, P. Staudenmaier (2003), *Οικοφασισμός : μαθήματα από τη γερμανική εμπειρία* Ιωάννινα: Ισνάφι.

13. Ακροδεξιά και Νεοφασισμός στην Ελλάδα

Μπορεί μια διαδικασία εκφασισμού να «εγκλωβίσει» τις κοινωνικές και πολιτικές ελίτ, έτσι που η επιλογή του Φασισμού να φαντάζει ως η μοναδική λύση, και να συμβάλλει επομένως στην εδραίωση του Φασισμού; Σε ποιο βαθμό η κρίση εκπροσώπησης και η συρρίκνωση των κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων διαμορφώνει τους όρους για την ανάδυση ενός μαζικού νεοφασιστικού κινήματος σήμερα στην Ελλάδα; Ευνοεί ο χαρακτήρας και η υφή της κοινωνικής σύγκρουσης (αγροτικές σχέσεις, συγκεντροποίηση της παραγωγής, κατάσταση του εργατικού κινήματος κ.λπ.) αλλά και η δόμηση των κοινωνικών και κρατικών ελίτ σήμερα στην Ελλάδα την εδραίωση ενός φασιστικού κινήματος, όπως στο μεσοπόλεμο; Ποια κοινωνικά στρώματα συγκροτούν τη βάση ακροδεξιών και φασιστικών μορφωμάτων στην Ελλάδα που θα υποστήριζαν επίσης μια αυταρχική και αντιδραστική λύση του κοινωνικού ζητήματος;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Σ. Τσίρας (2012), *Έθνος & Λαός. Νέα Άκρα Δεξιά και Λαϊκισμός*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

N. Κλείτσικας, A. Speranzoni, *Φαινόμενα τρομοκρατίας. Ο ελληνικός νεοφασισμός μέσα από τα απόρρητα έγγραφα των Μυστικών Υπηρεσιών*, Προσκήνιο, Αθήνα 2003.

- Γ. Κολοβός (2011), *Άκρα Δεξιά και Ριζοσπαστική Δεξιά στην Ελλάδα και στην Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα: Πελασγός.
- Α. Μποχώτης (2003), *Ριζοσπαστική Δεξιά. Αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα 1864-1911*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Σ. Πλουμίδης (2011), *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια, Ο «γεωργικός εθνισκισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία (1927-46)*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- R. D. Holmes (2000), *Integral Europe: Fast-capitalism, multiculturalism, neofascism*, Princeton-Oxford:PUP.